

Тетяна Бевз

УКРАЇНСЬКІ ЕСЕРИ У ПОШУКАХ КОМПРОМІСУ МІЖ РІЗНИМИ ПОЛІТИЧНИМИ СИЛАМИ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ

У статті увага концентрується на діяльності Української партії соціалістів-революціонерів у добу Директорії. Показано пошук партією компромісу у відносинах між різними політичними силами. Значна увага акцентується на взаємовідносинах з Українською соціал-демократичною робітничою партією.

Tetyana Bevz. The Ukrainian socialist revolutionaries in search of the compromise between different political forces in time of the Directory. In the article attention is attracted on activity of Ukrainian party of socialists-revolutionaries in time of Directory. The search of compromise is shown party as between different political forces. Considerable attention is accented on mutual relations with Ukrainian social democratic party of worker.

Політика компромісу стала визначальною у діяльності Української партії соціалістів-революціонерів доби Директорії. Поділяємо погляд, що компроміс є важливим засобом запобігання соціально-політичним та етнічним зіткненням, пом'якшення конфронтації, подолання внутрішньополітичних криз, уникнення розколу в суспільстві. Водночас зазначаємо, що він буває можливим і вартим у політичному процесі тоді, коли його наслідком постає можливість уникнути втрат більших, ніж жертви компромісу.

Багато протиріч було у взаємовідносинах українських політичних партій з Директорією. Ліва течія УПСР намагалася бути лояльною до неї, однак заборона видавати періодичний орган змусила діяти нелегально і змінила позицію щодо Директорії. Деяко поіншому склалися стосунки уряду з центральною течією УПСР. Їм дозволили видавати газету «Трудова Республіка» (лютий 1919 р.). Але сувора цензура практично позбавляла можливості вільно висловлювати свою думку. Важливо зазначити, що «Трудова Республіка» відстоювала радянську форму влади і виступала за необхідність створення єдиного робітничо-селянського революційного фронту. Газета виходила за редакцією Д. Ісаєвича, Г. Толмачова, П. Христюка¹ і згодом стала органом Організаційного комітету партії.

Окремі статті «Трудової Республіки» проповідували єдиний робітничо-селянський революційний фронт, «що на практиці супе-

речило існуючій трудовій системі Директорії і самостійності України, тому що боротьбисти виступали за співпрацю з більшовиками і російськими есерами (противниками самостійності). Такі статті цензура Управління преси і пропаганди в уряді УНР вилучала.

Коли постало питання про формування революційного уряду, Директорія і Національний Союз замість того, щоб створити класовий робітничо-селянський орган, просто поділили міністерські портфелі між трьома партіями (УСДРП, УПСР (цент. течія) і ПСС, які брали активну участь у повстанні проти гетьмана). Партію українських есерів у новому уряді представляли: О. Мицюк (міністр внутрішніх справ), І. Штефан (міністр пошт і телеграфів), С. Остапенко (називав себе у. с.-р. — міністр торгу і промисловості)². Активний учасник повстання М. Шаповал «внаслідок певних інсинуацій, з причин етичного порядку (щоб його не запідозрили в кар'єризмі) відмовився увійти до складу Директорії УНР, зголосившись піти простим солдатом на фронт. Але на вимогу ЦК УПСР, ЦК Селянської Спілки та Директорії увійшов до уряду останньої і з грудня 1918 р. по лютий 1919 р. обіймав у ньому посаду міністра земельних справ³». 8 лютого 1919 р. М. Шаповал виступив на засіданні Директорії з доповіддю про утворення Міністерства оборони. Було прийнято рішення: скасувати військове й морське міністерство, створити міністерство оборони і міністром оборони призначити М. Шаповала з тимчасовим залишенням його міністром земельних справ⁴.

Перший склад Ради Народних Міністрів Директорії був українським (за винятком міністра єврейських справ) і представлений лише трьома партіями. До недоліків слід зарахувати те, що партійність окремих членів уряду не завжди свідчила про їхні тісні і тривалі зв'язки з відповідною партією. Наприклад, окремі представники від соціалістів-революціонерів мали нетривалі зв'язки з партією і, власне, невідомо, коли і яким чином опинилися в її рядах. А досить впливові на той час боротьбисти не отримали жодного місця.

До кінця лютого — початку березня 1919 р. представники УПСР і УСДРП остаточно розчарувалися у можливості досягнення згоди з представниками Антанти в Одесі. Внаслідок цього, а також під впливом успіхів Червоної армії, вони все більше починають схилитися до рішення про співпрацю з більшовиками.

Заміна уряду В. Чеховського на уряд С. Остапенка, відхід від справ В. Винниченка кваліфікується М. Шаповалом як поворотний

момент в історії Української революції: «Так в середині лютого розбився український політичний фронт, і це стало початком кінця українського визвольного руху. Друга українська революція вступила в добу зтяжної і трагічної кризи. Українська молода революційна армія була ще слаба організаційно і ідеологічно. Козаки — селяне і робітники — були настроєні революційно, але старшинство не все думало про соціальну революцію. Петлюра набрав багато «спеціалістів» у штаби. Ці «спеціалісти» думали по-старому і хоч боролись за Україну, але за буржуазну. Молодше і соціалістичне старшинство було за революцію, але впливу на провід не мало. У війську багато мітінговано, але реакційна політика деяких штабів (напр. січового корпусу в Києві, штабу Балбочана на Харківщині, деяких штабів на Полтавщині і Поділлі) з розгонами селянських з'їздів, розпусканням робітничих професійних спілок, з насильствами під закидом большевизму над жидами і т. п., дала великий агітаційний матеріал в руки як большевиків, так і українських їх пів-прихильників (напр. лівих с-рів — боротьбистів і с-д. незалежників). Владу Рад хотіла завести не лиш в своїх цілях Москва, але й українські збольшевичені групи, які агітували українською мовою за українську владу Рад. Ось це й допомогло Москві, бо українське військо почало розпадатися. Ще й присутність в Одесі військ Антанти і поїздки до Одеси представників української влади давали агітаційну зброю проти Директорії. З усуненням революційного уряду і відходом Винниченка з Директорії процес розпаду війська, започаткований трохи раніш, збільшився нечувано, так що за короткий час під прапором УНР з 400-тисячної армії залишалось все менше і менше⁵». Звертає на себе увагу цікава деталь: під час кризи влади у Вінниці М. Шаповал намагався відродити Український Національний Союз і відновити його керівні функції. Однак ЦК УПСР (центральної течії) заборонив роботу в цьому напрямі й ініціатива «заглохла»⁶.

Орган Всеукраїнської ради селянських депутатів пропагував серед селянства ідею радянської влади. Особливою популярністю користувалися статті члена Виконавчого комітету О. Щадиліва. Він закликав селянство до активної участі в радах робітничих, червоноармійських і селянських депутатів на місцях. З аналогічним закликком звертався до партійних організацій і Центральний Комітет УПСР (цент. течія). Для втілення у життя цього гасла 12 березня 1919 р. ЦК прийняв рішення про видання партійного неперіодичного альманаху «Земля». Для активізації і покращання

діяльності Центральний Комітет (центральної течії) створив відділи: преси, зовнішніх відносин, внутрішніх справ, агітаційний, секретарський і фінансовий.

За УПСР (центральної течії) й Селянською Спілкою йшло переважно селянство і частина робітництва. Підтвердженням цього можуть бути постанови київського повітового з'їзду Ради робітничих і селянських депутатів, який відбувся 24–25 березня 1919 р. Постанова зазначала: «Трудове селянство, яке на ділі доказало свою революційну здібність, яке весь час боролось з контрреволюцією і яке йде невпинно до соціалізму, буде на ділі стояти на ґрунті радянської влади і захищати її, але, приймаючи під увагу велику чисельність селянської класи на Україні, заявляє, що всі органи влади, а особливо Ради Депутатів, як в центрі, так і на місцях, повинні складатись в переважній більшості з селянських представників⁷». Учасники з'їзду домагалися також незалежності і суверенності Української Соціалістичної Радянської Республіки. П. Христюк наголошував, що «в гаслі незалежності Української Радянської Республіки збирались, як у фокусі, всі ті численні домагання українського робітництва і селянства, які випливали з їх власного розуміння всіх особливостей української революції і необхідності пристосування методів її здійснення до тих особливостей⁸». Висунення гасла самостійності на перше місце пов'язане з тим, що здійснення її передбачалося через запровадження «робітничо-селянської революційної творчості в Україні на всіх ділянках суспільного життя». Крім того, українські демократи вважали, що поки керівництво революцією в Україні знаходиться в руках Москви — уникнути національної боротьби і досягти нормального економічного розвитку і зрівняти місто і село неможливо. І тому, коли соціал-революціонери (ліві), соціал-демократи (незалежні), соціал-революціонери (центральна течія) і Селянська Спілка домагалися встановлення відповідного представництва в радах і уряді від трудового українського селянства, вони виходили не тільки з інтересів забезпечення українського характеру української радянської державності, але й з переконання в тому, що диктатура промислового пролетаріату в Україні є нездійсненною, як з погляду політичного, так й економічного. Така позиція і діяльність не могла знайти розуміння серед більшовиків перш за все тому, що суперечила їх ідейній меті, а по-друге, загрожувала втратою ними контролю над Україною. Все призвело до того, що згодом легальна діяльність УПСР (цент. теч.) на підвладній більшовикам території стала неможливою.

Втративши надію на досягнення порозуміння між соціалістичним урядом і Антантою, українські соціалістичні партії вирішили відкликати своїх представників з уряду. Резолюція українських есерів визнавала неможливим втручання іноземних сил у внутрішні справи України, заперечувала також будь-які союзи українського уряду з іноземцями і запрошення іноземних військ в Україну. На думку есерів, запрошення військ призвело до окупації країни і знищення всіх національних і соціально-політичних здобутків революції. Виходячи з цього, резолюція зазначала: 1. уряд УНР може вести переговори і вступати в згоду тільки з тими представниками держав, які мають на те відповідні уповноваження від своїх урядів; 2) в основу згоди покладалося: а) визнання суверенності Української Республіки, б) повне невтручання у внутрішні справи Республіки, в) вивід іноземного війська з території України, г) вирішення міжнародних справ не військовою силою, а на основі демократичних принципів⁹.

До складу Директорії входили і українські соціалісти-революціонери (центральна течія): І. Лизанівський, А. Степаненко, В. Голубович, Н. Григорієв, П. Христюк, О. Жуковський. За згодою ЦК урядові (технічні) посади обіймали: Н. Григорієв (завідував Інформаційним Бюро), П. Христюк (з 18.02 по 16.03.1919 керував справами Директорії) та О. Жуковський (начальник залози в м. Кам'янці), І. Лизанівський і А. Степаненко (емісари Центрального Комітету партії).

7 березня 1919 р. у Вінниці відбулася нарада представників українських політичних партій соціал-демократів і соціалістів-революціонерів. Від есерів участь брали Д. Одрина, Н. Петренко, А. Степаненко. За твердженням І. Мазеши, Д. Одрина і Н. Петренко «були в той час найвпливовішими провідниками в партії есерів. Одрину есери (центр. течія) вважали своїм фактичним головою»¹⁰. Надії уряду С. Остапенка на допомогу Антанти учасники наради не підтримали, а однозначно висловилися за те, що подальші переговори з французьким командуванням є зайві і що єдиний вихід — це орієнтація на власні сили. Есери запропонували переговорити у цій справі з С. Петлюрою.

І. Лизанівський і А. Степаненко в Жмеринці–Проскуріві (10–12.03.19) поставили Директорії рішучу вимогу негайно припинити переговори з французами в Одесі і відновити переговори з Радянською Росією на основі визнання «радянського устрою Української Республіки стороництвом Директорії і незалежності та

суверенності цієї Республіки Савітською Росією¹¹». З аналогічною постановою зверталася і УСДРП. Однак Директорія не реагувала на пропозиції, а мир з Радянською Росією категорично відхиляла. Міністр військових справ Директорії погрожував українським соціал-демократам і соціал-революціонерам арештами. Незабаром у Кам'янці арештували М. Грушевського, В. Голубовича та інших. Соціал-революціонера Н. Григорієва звинуватили у тому, що він своєю роботою в Інформаційному Бюро «підбиває» населення й військо до більшовизму.

Такий розвиток подій поставив українські соціалістичні партії перед необхідністю «спробувати взяти політико-державний провід в свої руки». Надія покладалася, в першу чергу, на Кам'янецький Трудовий Конгрес, який відбувся 21–22.03.1919 р. Незважаючи на обставини, Конгрес був представлений досить повно: близько 100 делегатів від селянства, 9 — від кам'янецької залогі і кілька (кількість не встановлена) від робітництва, а також члени Всеукраїнського Трудового Конгресу від Поділля і інших губерній, які в той час перебували у Кам'янці. Соціалістичні фракції Конгресу були представлені українськими соціал-демократами і соціал-революціонерами. Почесним головою Конгресу було обрано М. Грушевського.

Конгрес прийняв надзвичайно важливу резолюцію «Про внутрішнє та міжнародне становище Української Народної Республіки». Перш за все, резолюція вимагала, щоб Директорія негайно припинила переговори з французьким військовим командуванням в Одесі. По-друге, від Директорії вимагалася негайно приступити до переговорів з більшовицьким урядом Росії й України на таких умовах: а) Україна є самостійна і незалежна Республіка, в якій вся влада належить об'єднаним Радам Робітничих і селянських депутатів; б) Українська Республіка може федерувати з соціалістичними державами; в) українська державність має український характер; г) легальне існування українських соціалістичних партій; д) виведення російських військ з України; е) Директорія повинна створити новий Український Радянський уряд, який тимчасово утворюється за узгодженням з українськими соціалістичними партіями, а постійний уряд сформує другий Всеукраїнський з'їзд робітничих, селянських і військових депутатів. По-третє, Директорія повинна негайно створити уряд з двох соціалістичних партій — УПСР і УСДРП для ведення загальних переговорів. Четвертий пункт резолюції рішуче вимагав негайного припинення

виведення війська Кам'янецької залоги і негайного припинення бойових дій по всьому фронту¹². Реалізація цих положень мала здійснюватися блоком українських соціалістичних партій — УПСР (центральна течія), УСДРП і УСДРП незалежних. Однак в час, коли приймалися зазначені резолюції, Директорія і уряд, налякані втратою Жмеринки і наступом більшовиків на Проскурів та чутками про настрої на Конгресі, залишили всі урядові інститути і втекли. Таким чином, учасники Конгресу були поставлені перед фактом розпаду верховної влади і уряду. У зв'язку з цим УСДРП, УПСР (центральна течія), УСДРП (незалежні), делегати Трудового Конгресу і козацька Рада місцевої залоги створили Комітет охорони республіки. До його складу ввійшли: В. Чехівський (у. с.-д. (незалежник)) — голова, А. Степаненко (у. с.-р.) — заступник, Є. Малик (безп.) — секретар і члени: А. Волошин (від Трудової ради), Грищенко (у. с.-р., від залоги), Казимирів (від залоги), І. Лизанівський (у. с.-р.), Свистун (у. с.-д.), І. Мазепа (у. с.-д.), І. Романченко (у. с.-д.), М. Ткаченко (у. с.-д., незалежник). 22 березня 1919 р. Комітет охорони республіки звернувся з відозвою, яка, власне, відтворювала прийняту Конгресом резолюцію. З метою збереження міністерського апарату Комітет призначив своїх Комісарів. Серед інших комісаром було призначено П. Христюка.

Новостворений Комітет дістав підтримку серед населення. Місцева організація більшовиків вирішила ввійти в контакт з комітетом. Проте розраховувати на перемогу у ліквідації курсу Директорії і її самої було нереально. Члени Комітету це добре розуміли і, щоб уникнути кровопролиття, 27 березня 1919 р. звернулися з відозвою про припинення з 28 березня діяльності Комітету. А намічені у відозві заходи мали бути втілені в життя українськими політичними партіями. У день оголошення відозви (28.03), з метою розстріляти як «зрадників» і «більшовиків», були заарештовані «комітетчики» В. Голубович, О. Жуковський, І. Мазепа, А. Степаненко (всі — у. с.-р.). «Комітетчики» були привезені до Рівного, де перебував С. Петлюра. Почалися переговори представників есерів і соціал-демократів з С. Петлюрою й А. Макаренком про утворення нового соціалістичного Кабінету Міністрів. Перед тим, як дати згоду на вступ до Кабінету українських соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, 5 квітня 1919 р. склали умови щодо прав майбутнього Кабінету, взаємовідносин його з Директорією та реорганізації Директорії. Зміст умов полягав у наступному: 1) Директорія складається з таких членів: Голови, Отамана

Петлюри і по одному представнику від Галичини, УПСР і УСДРП; 2) Директорія затверджувала закони тільки після ухвалення їх Радою Міністрів; 3) Директорія представляла суверенність УНР в зовнішній політиці, причому всі відповідні акти повинні бути підписані міністром закордонних справ; 4) для Директорії встановлюється цивільний лист, який проходить за згодою з Радою Міністрів; 5) у сфері управління члени Директорії видають свої розпорядження тільки через відповідні міністерства; 6) всі члени Директорії рівноправні; 7) повноправний кворум Директорії складається з трьох членів¹³. Запропоновані умови дуже чітко підкресливали відсутність, перш за все, Конституції УНР, а в зв'язку з цим і відсутність правил, які регулюють управління Республікою і визначають взаємовідносини між Радою Міністрів та Директорією. Як відомо, голова Директорії В. Винниченко, а згодом і С. Петлюра «уникали обмеження конституцією прав Директорії».

Рада Міністрів з точки зору УПСР і УСДРП повинна функціонувати на таких засадах: 1) Прем'єр-міністр призначався за згодою УПСР і УСДРП і формував Кабінет за погодженням з цими партіями; 2) політична рада Міністрів складалася б з міністра внутрішніх справ, закордонних, військових, земельних, народного господарства, фінансів, юстиції, праці й освіти; 3) права й обов'язки військового міністра визначалися «положенням про польове управління війська у військовий час»; 5) усі кредити на військову справу здійснювалися лише через Раду Народних міністрів¹⁴.

Українські есери і соціал-демократи запропонували і свою програму у зовнішній і внутрішній політиці. Перш за все, головними завданнями Кабінету повинні бути: а) припинення внутрішньої громадянської війни; б) спроба якнайшвидшого примирення з Радянською Росією; в) неприйняття заходів проти Радянської Росії. По-друге, Рада Міністрів повинна забезпечити легальне існування всіх політичних партій, якщо вони не виступали проти суверенності УНР. По-третє, негайна організація місцевих конгресів і Рад трудового народу. По-четверте, УПСР і УСДРП вимагали перегляду закону про трудові ради. По-п'яте, переговори з державами Антанти і іншими державами Рада Міністрів повинна була вести на певних умовах: а) визнання самостійності УНР; б) невтручання у внутрішні справи Республіки; в) виведення війська з території УНР; г) за умови з французьким командуванням вже підписані уповноваженими УНР санкціонуються Директорією після затвердження новою Радою Міністрів¹⁵.

Таким чином, зазначені вимоги різко відрізнялися від резолюцій Трудового Конгресу і позиції Комітету охорони революції, не відповідали вони і вимогам часу. Проте «умови» для С. Петлюри і його команди були прийнятні і не створювали жодних проблем. Тому він не тільки легко згодився на них, а й швидко оголосив закон про трудові ради, а також видав особливий маніфест, в якому підкреслював великі заслуги перед Українською революцією двох соціалістичних партій — УПСР і УСДРП. Цим він мотивував і необхідність передачі влади цим партіям.

С. Петлюра і А. Макаренко вже 9 квітня затвердили новий (неповний) склад Кабінету, в який від УПСР ввійшов лише М. Ковалевський (міністр земельних справ) і 5 соціал-демократів. Отже, вже під час затвердження були порушені «умови». Замість соціалістичного есеро-есдеківського кабінету, було утворено есдеківсько-петлюрівський кабінет. Варто зазначити, що М. Ковалевський, як стверджував П. Христюк, був не кандидатурою партії, а кандидатурою, яку запропонував особисто А. Макаренко. Згодом від УПСР до уряду ввійшло ще три міністри (І. Лизанівський — керуючий міністерством преси, І. Паливода — керуючий міністерством пошт і телеграфів і Л. Шрамченко — міністр народного господарства). Власне, всі вони обіймали технічні посади і були позбавлені права голосу. На посаду товариша міністра внутрішніх справ УПСР запропонувала свого кандидата — П. Христюка. Однак входження до Кабінету Міністрів есерів не змінило його характеру.

Такий склад уряду і незначна участь у ньому соціалістів-революціонерів можна пояснити перш за все тим, що есери неохоче співпрацювали з Директорією, а по-друге, внутріпартійними протиріччями. Зокрема, у той час ЦК партії і більш ліві члени партії перебували під більшовицькою окупацією. При Директорії були лише емісари (І. Лизанівський, А. Степаненко) і праве крило партії. М. Грушевський, М. Шаповал, М. Чечель, М. Шраг перебували за кордоном. Часто персональна участь українських есерів правого крила та соціал-демократів у політиці Директорії визначалася як коаліція двох партій, хоча насправді це була політика С. Петлюри і есдеків.

Наприкінці березня (перших числах квітня — точна дата невідома) три українські соціалістичні партії (УСДРП, УПСР, УСДРП (незалежних)) затвердили проект договору «в справі спільної боротьби з окупаційним урядом Раковського». Проект передбачав утворити замість існуючої Директорії «єдину для всієї України

верховну владу під назвою — Рада Республіки»¹⁶. Складатися верховна влада мала з 9 осіб (по три представники від кожної партії). До утворення Верховного законодавчого органу Раді Республіки (Директорії) належатиме «верховна і законодавча влада». Яка відмінність між цими формами влади, на жаль, проект не пояснював. Завданням Ради Республіки (Директорії) було «очищення всієї України від окупаційно-російсько-комуністичної влади, оборона суверенності і незалежності національної Української Республіки, боротьба з контрреволюцією і організація народної влади працюючих клас України»¹⁷. Згідно з проектом договору це повинно було здійснюватися: по-перше, на основі поділу всієї України на нові адміністративні округи (землі) за економічними і національно-побутовими ознаками, скасувавши поділ на повіти й губернії, залишивши поділ на волості; по-друге, в селі влада повинна здійснюватися самим селянством через сільський сход, виконавцем постанов якого ставала сільська рада у складі голови, секретаря і скарбника; по-третє, у волості влада мала належати волосній раді робітничо-селянських депутатів (та виконавчому комітету), вибраній прямими виборами; по-четверте, в округах (землях) влада належала б Раді робітничо-селянських депутатів, обраній на з'їзді округу (землі); по-п'яте, пасивне і активне виборче право мали лише ті громадяни, які не жили з чужої праці. Вибори повинні проходити з дотриманням принципу пропорційності. Після виконання цих завдань Рада Республіки, згідно з положенням договору, повинна була скликати конгрес робітничо-селянських Рад всієї України і передати йому всю владу, припинивши своє існування. Конгрес мав прийняти Конституцію Української Республіки, встановити «нормальний лад» і організувати центральну владу.

Для успішного проведення повстання проект передбачав створити повстанські органи: Центральний революційний комітет та губернські й повітові ревкоми із представників партій, які підписали договір. Зазначалося, що губернські і повітові ревкоми мають бути тимчасовими революційними органами влади на місцях. У волостях і селах, підкреслювалося у проекті, влада тимчасово могла залишатися та сама.

Проект договору також визначав принципи політики партій у Раді Республіки і в інших органах влади: 1) укріплення й оборона незалежності і самостійності національної Української Республіки; 2) встановлення влади трудового народу; 3) організація народного

господарства в інтересах працюючих мас і планомірний перехід від капіталістичного ладу до соціалістичного, з негайною експропріацією нетрудової земельної власності¹⁸.

Аналізуючи договір, слід відзначити два моменти, які були ініційовані українськими соціалістами-революціонерами. Це — «національна» Українська Республіка. По-друге, прослідковується організація влади від села — сільської ради, до верховної влади — Ради Республіки. Адже, як відомо, партія есерів ще під час III з'їзду (листопад 1917 р.) важливу роль відводила місцевому самоуправлінню.

Українські соціал-революціонери разом з соціал-демократами (незалежними), не чекаючи укладення договору, почали повстання. Вони сподівалися, що їм вдасться самим здійснювати керівництво робітничо-селянськими масами. З цією метою було створено Всеукраїнський революційний комітет і Головну військову раду при ньому. Згодом був організований Головний Повстанський штаб. Ці органи закликали робітників і селян до повалення уряду Х. Раковського і створення незалежної Української Соціалістичної Республіки.

Представники УПСР, які були в уряді Б. Мартоса, не володіли інформацією про ситуацію у Києві і в ЦК партії. Не знали вони ані про попередню угоду УСДРП, УПСР і УСДРП (незалежників), ані про створення соціал-демократами і соціал-революціонерами Всеукраїнського революційного комітету. А тому й робили власну оцінку подій і накреслювали перспективи. Про це свідчить спільний лист ЦК УСДРП і емісарів ЦК УПСР від 20 травня 1919 р. до повстанських груп. У листі дана оцінка ситуації в Україні, визначені міжнародні фактори, що впливають на хід революції в Україні, і небезпека, яка загрожувала поділом України між Польщею та Росією Колчака. Соціал-революціонери і соціал-демократи визначили платформу для об'єднання всіх протибільшовицьких повстанських сил. Лист зазначав: «Лише на такій платформі можна об'єднати широкі народні маси і зберегти здобутки революції¹⁹». Далі наголошувалося: «Ми не передрішаємо питання про форми влади; нехай український трудовий народ виявить у своєму парламенті (трудова конгрес) свою волю. Ми згодні реформувати Директорію й прийняти нових членів у соціалістичне правительтво. Але це соціалістичне правительтво має бути признане всіма повстанцями на Україні»²⁰. У листі зазначалося, що будь-яка інша організація влади в цей момент була б для Європи новиною і їй довелося б це себе популяризувати.

Таким чином, проект договору, укладений між УСДРП, УПСР і УСДРП (незалежними) у Києві, і спільний лист ЦК УСДРП і емісарів ЦК УПСР були протилежностями. ЦК УСДРП, розглянувши цей проект, вніс «поправку»: скасувати Директорію і створити «резидентуру» С. Петлюри, замість Ради Республіки, як було в угоді. Як компенсацію за це соціал-демократи погоджувалися на відповідні вибори на основі трудового принципу.

УПСР погодилися на умови договору. Після обговорення 9 червня 1919 р. було укладено додаткову умову між ЦК УПСР і ЦК УСДРП. Враховуючи її важливість у подальших стосунках між партіями і для самої УПСР, подаємо її повністю: «З огляду на те, що договір, заключений між партіями УСДРП, УПСР і УСДРПН в Києві, не підписаний ЦК УСДРП, а контрпропозиція не може бути з формального боку одкинута, ні — тим більше прийнята без порозуміння з Всеукраїнським Революційним Комітетом і Організаційним Комітетом УСДРП незалежних ЦК УПСР, не перериваючи переговорів з ЦК УСДРП, одсилає контрпропозицію на обговорення Всеукраїнського революційного Комітету.

Приймаючи ж на увагу те, що попередня умова, укладена між емісарами ЦК УПСР і ЦК УСДРП при вступі партії в уряд в Рівному, до цього часу не здійснена, а також те, що ЦК УПСР фактично зв'язаний в справі переведення повстання проти російських комуністів, з УСДРП незалежних, яка (партія) не приймала участі в укладенню тієї (рівенської) умови, ЦК УПСР вважає, що нині наступив момент одкликати представників УПСР з кабінету. Однак, безсумнівно, що таке відкликання катастрофічно відбулось би на фронті, а тим самим і на всій справі боротьби за визволення України від окупантів.

Тому ЦК УПСР і ЦК УСДРП погодилися на участі УПСР в уряді і надалі, при умові негайного здійснення згаданої умови (рівенської) з такими додатками: 1) органи місцевої влади мусять бути зоорганізовані на трудовому принципі; 2) мусять бути легалізовані всі партії (зокрема, УСДРП незал.), які стоять на позиції захисту самостійності України, при умові, що вони збройно не виступатимуть проти уряду; 3) ця додаткова умова мусить бути передана урядові Директорії»²¹.

Це знову був **компроміс**. До уряду ввійшло ще два представники УПСР: Д. Одрин (голова ЦК) на посаду міністра здоров'я і Т. Черкаський (секретар ЦК) на посаду міністра народного господарства. Доповнений Кабінет Міністрів прийняв постанову про

утворення на місцях колективних органів влади — народних рад, обраних за трудовим принципом. Для вироблення проекту закону була створена комісія в складі представників трьох партій. Від есерів до неї ввійшов Т. Черкаський. Таким чином, українські есери, покладаючись на паперові умови і стаючи до реальної відповідальної державно-політичної роботи, не маючи опори зліва, ставали на шлях **компромісів**. Сподіватися на виконання умов чи домагань було марно. Однак есери вірили в можливість втілення в життя «умов» і сподівалися «закласти міцні підвалини під українську робітничо-селянську державність»²².

Повстання поширювалося. Через 3–4 тижні Всеукраїнський Революційний Комітет володів повітами Київщини. Сквиря стала пунктом перебування Головного Штабу повстанського війська. 25 червня 1919 р. Головний штаб на чолі з Ю. Мазуренком направив уряду Х. Раковського ультиматум. Розвиток подій і активізація повстання ослабили уряд Х. Раковського. У середині липня повстанці прорвали радянський фронт біля Жмеринки й 18 липня Головний штаб повстанського війська у складі незалежника Ю. Мазуренка, начальника штабу українського есера Малолітка, начальника повстанської дивізії українського есера Я. Діяченка та члена Центрального повстанського комітету О. Щадиліва прибув до Кам'янця. Як зазначав О. Щадилів: «Настрій у селянства і повстанців яскраво протикомуністичний, але ... і керівники й військо твердо стоять на тому, аби на Україні був такий устрій, при котрому владу тримали б у своїх руках лише трудові класи: робітники й селяни. На всіх з'їздах, а їх відбувалося багато, без всякого впливу згори виносились постанови, що «ми повстаємо проти большевиків, але стоїмо за радянську владу»²³. Центральний повстанський комітет також твердо стояв на ґрунті «організації влади на трудовому принципі». О. Щадилів наголошував, що до Кам'янця він прибув «для об'єднання фронту по цей і той бік при спільній політичній платформі»²⁴. Проте УСДРП не бажала визнавати есерівську ідею трудових рад та здійснювати реорганізацію Директорії. У результаті керівники повстанського руху, есери та незалежники, замість «об'єднання революційних сил», були заарештовані контррозвідкою УНР за звинуваченням у спробі державного перевороту.

Цікавий епізод, пов'язаний із трудовим принципом, описав у своїй праці І. Мазепа. 22 липня 1919 р. відбулася зустріч С. Петлюри з міністром внутрішніх справ І. Мазепою. С. Петлюра говорив

про зміну уряду, затвердження нового прем'єра і включення до складу уряду представників правих. І. Мазепа намагався довести, що «в умовах великого революційного руху на Україні лише під прапором незалежної української республіки зможемо найкраще виконати свій національний обов'язок: пробуджувати в українських масах національну свідомість, виховувати в них традицію боротьби за вільну незалежну Україну²⁵». Він порадив обмежитися доповненням уряду представниками правих груп, однак основної конструкції уряду не змінювати. На що С. Петлюра погодився.

Наступного дня з І. Мазепою зустрічався член уряду А. Лівіцький, який намагався довести, що єдиний вихід — це утворення кабінету з участю соціал-демократів і правих українських груп, без есерів, на чолі з І. Мазепою. Мазепа не погоджувався на такий варіант і намагався довести, що коаліція соціалістичних партій — соціал-демократів і соціал-революціонерів для того моменту була політичною необхідністю. «Лише революційні партії можуть справитися з ситуацією, — переконував І. Мазепа, — яка є на Україні. Щодо есерів, то прихильники цієї партії у великому числі розсіяні по усій Україні, також серед повстанців. Значна частина повстанських отаманів — есери. Тому перебування есерів в уряді корисніше, ніж коли б вони знаходилися поза урядом і вели розкладову агітацію в масах та війську, як це було під час уряду Остапенка²⁶». З цими аргументами І. Мазепа А. Лівіцький не погодився і запропонував проект на обговорення ЦК УСДРП. Проект був відкинтий.

С. Петлюра почав застосовувати інші заходи. На розмову до І. Мазепа прийшов голова партії соціалістів-революціонерів Д. Одрина, який з 19 червня 1919 р. був заступником голови Кабінету Міністрів. Д. Одрина намагався переконати І. Мазепа очолити Кабінет Міністрів. І. Мазепа у принципі не заперечував проти посади, однак вважав, що в нових умовах, «які склалися після приходу Галицької армії, міняти голову нашого уряду є рація лише при умові, що рівночасно відмовимося від своєї **компромісової позиції** щодо трудових рад на місцях²⁷». Він намагався довести, що в умовах революційного часу обставини змінюються надто швидко. Зокрема, вказав на перехід до Директорії повстанського отамана Ю. Тютюнника, як показчик того, що між самими повстанцями в Україні під впливом важкої боротьби на два фронти — проти «червоних» і «білих», розпочався перелом не на користь радянської влади. Тому в цих умовах проголошення гасла загального виборчого

права не зможе відвернути від Директорії народних мас, однак допоможе зміцнити внутрішній фронт через залучення до конструктивної праці правих українських груп. Д. Одрина категорично заявив, що есери не можуть відмовитися від трудового принципу, тому що не бачать у цьому потреби. «Запевняю вас, — зазначав він, — що наша партія не є вже така прихильниця трудового принципу, як це може здатися з першого погляду. На трудовий принцип ми дивимося, як на певний тактичний крок. І коли б я, наприклад, переконався, що в даний момент є доцільніше проголосити загальне виборче право, то Центральний Комітет нашої партії негайно дав би на це свою згоду, не чекаючи рішення партійної конференції».

2 серпня 1919 р. з ініціативи Д. Одрини відбулася спільна нарада українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів для обговорення питання подальшої тактики у справі трудового принципу. Від соціал-демократів були присутні: І. Мазепа, П. Феденко, М. Шадлун; від есерів: Д. Одрина, А. Степаненко, І. Лизанівський. Соціалісти-демократи заявили, що, враховуючи зміну загальної ситуації, вони не бачать перешкод для того, щоб уряд відмовився від тактики компромісу щодо трудового принципу в організації рад на місцях. Есери виступили рішуче проти цього. Вони заявили, що краще відкличуть своїх представників з уряду, але від трудового принципу не відступлять. Д. Одрина і А. Степаненко стверджували, що трудовий принцип — найкраща гарантія на місцях проти непевних з національного боку елементів. Вони відзначали, що під час виборів на основі загального виборчого права різні відповідальні функції в органах місцевої влади напевно попадуть до рук чужинців.

Така непоступливість есерів щодо трудового принципу пояснювалася, на думку І. Мазепа, двома обставинами. Насамперед, напередодні наради прибув Головний повстанський штаб під керівництвом незалежних соціал-демократів: Ю. Мазуренка, А. Пісоцького, А. Драгомирецького і представників від есерів: О. Шадилова, Я. Діяченка і З. Малолітка. Приїзд повстанського штабу недвозначно свідчив про поразку «українських радянців» у боротьбі проти російських більшовиків. Проте це не змінило їх політичних планів. Уже на другий день після їх приїзду були відомості, що повстанський штаб приїхав для здійснення державного перевороту: усунення Директорії й організації нового уряду на радянській основі. В зв'язку з цим майже всі керівники штабу разом з неза-

лежним соціал-демократом М. Ткаченком, що увесь час знаходився при Директорії, були заарештовані військовою владою, але на вимогу уряду негайно звільнені. На другий день стало відомо, що командувач повстанським загonom, з яким прибув повстанський штаб, Я. Діяченко був убитий невідомими людьми.

Згодом з'ясувалося, що інформація про протидержавні плани повстанського штабу були перебільшені. А факт прибуття до Кам'янця представників повстанського штабу зміцнив «радянські» настрої серед есерів.

Другою обставиною був лист від «військово-революційної ради повстанців Григорієва й Махна» від 16 липня 1919 р., в якому відстоювалися принципи радянської влади в Україні. Його зміст був таким: « Умови, на яких революційний совіт повстанців Григорієва і Махна (Херсонщини, Катеринославщини та Таврії) згоден:

1. Ми, повстанці Херсонщини, Катеринославщини та Таврії, з революційним совітом во главі стоїмо на ґрунті самостійності України, бо фактично за неї боремося.

2. Принцип народоправства визнаємо.

3. Трудового Конгресу не визнаємо, а визнаємо Всеукраїнський з'їзд Рад.

4. Вся влада належить радам робітничих, селянських та козацьких депутатів, вільно обраних.

5. Директорії не визнаємо і стоїмо за негайну ліквідацію її, а замість неї мусить бути утворена тимчасова головна Рада Республіки із соціалістичних елементів, які стоять на ґрунті радянської влади в незалежній Українській Республіці²⁸».

Власне, це була та сама програма, з якою два місяці тому приїздили представники від незалежних соціал-демократів і соціалістів-революціонерів. Є підстави стверджувати, що й цей документ готувався за участю українських есерів. Тому й зрозумілою є позиція на нараді і категоричність будь-яких змін у справі організації трудових рад на місцях. Щоправда, після дискусій соціалісти-революціонери погодилися на доповнення уряду представниками несоціалістичних груп за умови, що інших змін в уряді зроблено не буде.

Ознайомившись з результатами міжпартійної наради, С. Петлюра заявив: «Я не хочу бути пішаком у руках політичних партій. Ви там собі ухвалюєте, а мене не інформуєте. Тим часом невизначена позиція уряду гальмує справу. Престиж Директорії за кордоном падає, її голосу не чути. З другого боку, Петрушевич вимагає

негайно проголошення парламентаризму, інакше не гарантує від самочинних виступів підлеглих йому частин проти нашого уряду. Все це шкідливо відбивається на нашій справі. Тому Директорія примушена звернутися до правительства з листом, щоб був негайно виготовлений законопроект про парламент із законодавчими функціями на підставі загального виборчого права²⁹. Безумовно, дисонансом з уст С. Петлюри звучать слова про необхідність парламентаризму. Коріння тут в тому, що це справа рук А. Лівицького, тому що сам С. Петлюра не відзначався самостійністю у питаннях політичної тактики. І. Мазепа наполіг не надсилати листа до уряду, а дати можливість самим політичним партіям прийняти рішення.

Військові успіхи значно зміцнили позицію українських соціал-демократів. 2 серпня 1919 р. під час наступу на Київ соціал-демократи запропонували нові «умови щодо дальшого співробітництва в Кабінеті Міністрів УНР УПСР і УСДРП». Передбачалося запросити до складу уряду представників неурядових партій і груп, однак відповідальність за них покладалася на соціал-демократів і соціалістів-революціонерів. Планувалося знищення військової сваволі шляхом встановлення певних правових взаємовідносин між урядом і командуванням. За невиконання військовими особами урядових законів встановлювалася суворя кара. Умовами визначалася потреба в негайному розмежуванні компетенції Кабінету і Директорії на підставі рівненської умови (між соціал-демократами і соціал-революціонерами) з додатком, виробленим в Чорному Острозі. У зв'язку з цим Директорія повинна була якнайшвидше поповнитися представниками соціал-революціонерів і соціал-демократів.

Есери згодилися на такі умови. Однак підписані вони все ж не були через відмову соціал-демократів, які запропонували додатково ще дві умови: «ЦК УСДРП ультимативно ставить визнання правительствам, складеним з с.-р. і с.-д., принципу широкої демократії (загальне, рівне, пряме і тайне виборче право), який надалі стає в основу державної роботи кабінету; по загальному виборчому праву мають бути проведені вибори в Народні Ради на місцях і в Центральний орган народнього Представництва»³⁰.

У відповідь есери прийняли постанову ЦК УПСР від 7 серпня 1919 р., у ній було заявлено про «цілковиту неприемлемість пакту про чотирьоххвостку», про «остаточний перерив переговорів з у.с.-д.» і про свій вихід з кабінету «в зв'язку з кабінетською

кризою і демісією Голови Кабінету т. Мартоса»³¹. Однак через кілька днів, після ще одного листа ЦК УСДРП, есери змушені були погодитися на їх пропозиції і тимчасово відмовитися від трудового принципу. П. Христюк писав про цю ситуацію так: «Зоставалось тільки два шляхи: або вийти зі складу правительства, розв'язати с.-д. руки і самим перетворитись у «відповідальну» чи «не відповідальну опозицію», або залишитись в уряді, «коректувати» його роботу в надії на ліпші обставини, які дали б змогу диктувати свою волю»³².

Звичайно, есери вибрали останнє. Вже 12 серпня було підписано згоду між представниками Центральних Комітетів двох партій. Соціалісти-революціонери погодилися на демократичні вибори до парламенту і органів самоврядування і на коаліційний кабінет. До складу цього кабінету мали входити 1-2 представники правих, а решта місць мала бути рівномірно розподілена між соціал-демократами і соціал-революціонерами. У підписанні такої угоди брали участь від есерів Д. Одрина і А. Степаненко.

12 серпня 1919 р. також було ухвалено Кабінетом Міністрів Декларацію уряду УНР, яка зазначала, що в основу державного будівництва УНР покладено принцип широкого демократизму та парламентаризму. Передбачалося також негайно провести вибори на основі п'ятичленною виборчої формули до органів місцевого самоврядування, а згодом і до парламенту. У Декларації зазначалося: «Правительство виробляє проекти законів про вибори в Парламент з правом Установчих Зборів і про утворення реформованих органів управління (самоврядування) на місцях на основі всенароднього, безпосереднього, таємного, рівного її пропорціонального виборчого права»³³.

Зазначена Декларація стала згодом предметом гострих нападів з боку деяких прихильників «українського радянства». Зокрема, М. Шаповал у своїй книзі «Велика революція і українська визвольна програма» зазначив, що «нова політика проводу Української Народньої Республіки йшла проти засад трудової влади, проти закону Трудового Конгресу» і начеб-то цим проголошенням український провід «зрікся від засад, оповіщених революцією», «розірвав з українськими повстанцями-радянцями» і «відштовхнув від себе українську радянську демократію»³⁴.

Ці твердження спростовує І. Мазепа. Він зазначав, що основний зміст нової політики українського уряду, проголошеної у Декларації від 12 серпня, цілком базувався на політичній платформі

Трудового Конгресу. Зокрема, в законі Трудового Конгресу про форму влади в Україні зазначалося: «Правительство Української Народньої Республіки має підготувати закон для виборів всенародного парламенту Великої Соборної Української Республіки. І далі: «На основі всенародного голосування мають бути скликані нові органи влади на місцях»³⁵. Проголошуючи принцип широкої демократії в центрі й на місцях, український уряд виразно стояв на ґрунті законів і постанов Трудового Конгресу.

Соціалісти-революціонери («центральна» течія, яка брала участь в уряді) незабаром на своїй конференції у Вінниці на початку вересня 1919 р. визнали, що обставини того часу вимагали проголошення принципу широкої демократії. Так, більшість учасників конференції ухвалила резолюцію, в якій, між іншим, говорилося: «З огляду на об'єктивні умови сучасного моменту, а також зовнішні умови, в яких перебуває Українська Народня Республіка, ... конференція признає п'ятичленну формулу виборів (тобто загальне, рівне, пряме, тайне і пропорційне виборче право) до парламенту і в реформовані органи місцевого самоврядування»³⁶.

На думку І. Мазепи, тодішнє українське «радянство» було виявом недостатньої політичної підготовленості українських мас та деяких провідників. Це була віра в магічне значення слів («радянська влада»), хоч в ради «трудового принципу» есери вкладали зовсім інший зміст, ніж більшовики, уявляючи собі трудову радянську владу, як панування селянської більшості. Соціал-демократи вважали, що успішність визвольної боротьби залежатиме не від тієї чи іншої форми влади, як про це свідчила історія національної боротьби у Польщі, Грузії, Естонії, Латвії й ін., а головне — від фактичного стану організованих українських сил. Між самими повстанцями були різні елементи — і за демократію, й за «трудова влада». Але завдання українського уряду полягало в тому, щоб фактично об'єднати бойові сили революційної України, незважаючи на ті політичні різниці, які в дійсності були в термінах і назвах³⁷.

Формування коаліційного кабінету затягувалося. 27 серпня місце прем'єр-міністра посів І. Мазепа (с.-д.), залишившись міністром внутрішніх справ. Згодом було сформовано і увесь уряд. До його складу від українських соціалістів-революціонерів ввійшли: М. Ковалевський — міністр земельних справ, Д. Одриня — міністр здоров'я і опіки, П. Паливода — керівник міністерства пошт і телеграфів, М. Черкаський — міністр преси і пропаганди, Н. Григо-

ріїв — в.о. міністра освіти, Л. Шрамченко — державний секретар. Через деякий час відбулися зміни: М.Ковалевський подав у відставку, його обов'язки, як радник міністерства, виконував А. Степаненко. Товаришами міністрів працювали у. с.-р. І. Часник (мін. преси) і П. Христюк (мін. внут. справ). Та незважаючи на таке солідне представництво в уряді, есери були незадоволені. Жодна з їх вимог не виконувалася. Реорганізації Директорії не відбулося. З переліку посад зрозуміло, що провідні міністерства очолювали соціал-демократи. Підтвердженням цього було й те, що С. Петлюра не погодився з пропозицією есерів затвердити міністром військових справ О. Жуковського. Не працювали також над розробленням Конституції. Про скликання Ради Республіки — тимчасового представницького органу, взагалі не йшлося, тому що 31 серпня 1919 р. Київ був зданий денікінцям і українське військо відступало з перспективою подальшої втрати території.

Ситуація була надзвичайно складною. Проте, незважаючи на це, представники українських соціалістичних партій: М. Грушевський і Д. Ісаєвич від українських соціалістів-революціонерів, Б. Матюшенко та П. Дідушка від українських соціалістів-демократів взяли участь у міжнародній соціалістичній конференції, яка відбулася на початку серпня 1919 р. в Люцерні (Швейцарія). На цій конференції було декларативно проголошено право на самостійність таких нових республік на території колишньої Росії, як Вірменія, Естонія, Грузія, Латвія, Литва, Україна і Північний Кавказ. У декларації заявлялося, що конференція «тішиться, бачучи, як відроджується незалежність націй, що звільнилися з-під панування держав, до яких їх приєднано було силою»³⁸.

Декларація була прийнята одноголосно. Лише делегати російських соціалістів-революціонерів (Гавронський, Зензінов, Русанов, Сухомлин) утрималися від голосування. Представник цієї делегації М. Сухомлин, родом з України, у своїй промові особливо різко виступав проти постулату української самостійності і влади Директорії. Він заявив, що в Україні не було жодного вільного народного голосування, яким би народ висловився за відділення від Росії. Відділення проголошено для того, щоб можна було укласти сепаратний мир з німцями в Бересті. «Чи ви знаєте, — продовжував він, — що собою уявляє той уряд, про визнання якого вас тут просять? Це є уряд, який визнає за найбільшу зраду всяку агітацію за федерацію з Росією, який закрити всі соціалістичні газети і не дає жадної свободи ні говорити, ні писати. Директорія

спирається на карикатуру большевицьких совітів. Наклавши заборону на невгодну їй пресу, вона покликала до голосування лише національні партії. Влада зараз є в руках комісарів, зовсім так, як в Росії. Україна скривавлена погромами. Анархія і погроми — це є знаряддя управління Директорії³⁹».

Російські соціал-демократи меншовики голосували за декларацію. Від імені партії виступив П. Аксельрод, один з основоположників російської соціал-демократичної партії. Він заявив, що хоч він сам є прихильником федеративної Росії, але вважає, що неможливо домагатися федерації Росії, поки не ліквідовано більшовицького режиму силами демократії. Тому єдино правильний крок — це визнання самостійності нових республік.

Важливо зазначити, що урядові чиновники майже всіх великих країн світу ставилися неприхильно до української справи. Окремі держави взагалі не вірили в політичну життєздатність України як самостійної держави.

12 вересня 1919 р. уряд прийняв рішення про скликання передпарламенту, створивши комісію з українських есерів (Д. Одріна, Л. Шрамченко) та соціал-демократів (І. Мазепа, А. Лівіцький) для створення у тридобовий термін відповідного законопроекту⁴⁰. Українським есерам імпонувала ідея скликання передпарламенту, яка досить активно висвітлювалася на сторінках «Трудової громади». З ідеєю передпарламенту українські есери пов'язували посилення підтримки політики УНР селянством і робітництвом, а також збільшення власного впливу на державні справи. Адже з кожним днем есери втрачали вплив на політику, яку здійснював уряд практично без їх реальної участі. Проте реалізувати ідею передпарламенту не було жодних можливостей, оскільки це, перш за все, передбачало обмеження повноважень С. Петлюри.

На початку вересня 1919 р. для координації повстанської боротьби проти Денікіна був створений Центральний Український повстанський комітет у складі Н. Петренка, П. Феденка, О. Щадиліва, який діяв у контакті і за допомогою уряду УНР.

Українські соціал-демократи разом з отаманом С. Петлюрою прагнули підпорядкувати собі увесь повстанський рух через Всеукраїнський Револьюційний Комітет. Інші наміри були в українських есерів, які прагнули реалізувати проект договору, вироблений у Києві. Виконуючи його, вони взяли участь у повстанні і дали своїх представників до Всеукраїнського революційного комітету і до Головного штабу повстанського війська. Крім того, члени Централь-

ного Комітету прибули до уряду з метою підготовки об'єднання Всеукраїнського революційного комітету і урядового центру. Однак, як зазначалося вище, повного порозуміння досягти не вдалося.

Орган есерів «Трудова громада» писав: «Вчора прибули до Кам'янка представники від повстанческого штабу. Вони прибули для в'яснення не тільки чисто військових завдань і координації спільної акції, а також для встановлення певної єдності в дальшій політичній праці...»⁴¹. Представники українських соціал-революціонерів були переконані, що об'єднання революційних сил українського фронту був єдиним виходом, єдиним засобом для захисту і зміцнення Української Народної Республіки. Есери сподівалися на зміцнення своїх позицій і на втілення в життя ідеї трудових рад і реорганізації Директорії.

Та, на жаль, повідомлення з місць свідчили про «повну роз'єднаність державних апаратів. Земство тягне в один бік, земельні управи в другий, комісар — в третій і так далі»⁴². Фактично ініціатива в державному будівництві перейшла до УСДРП. Порозуміння між УСДРП і УПСР, а також щодо накреслення і здійснення спільної лінії у зовнішній і внутрішній політиці були практично неможливими.

Праве крило українських есерів (правда, не без болісних переживань) разом з соціал-демократами перебувало в уряді І. Мазепи аж до осені 1919 р. (до катастрофи під Любарем). Після декларації 2 грудня праві есери фактично припинили співпрацю з урядом І. Мазепи. Соціалісти-революціонери різко відмежувалися від петлюрівщини і перейшли у «підпілля», а окремі перейшли на другий бік фронту, тим більше, що Центральний Комітет партії есерів був під більшовицькою окупацією і навіть намагався досягти порозуміння з більшовиками.

Ліві українські групи (незалежні соціалісти-демократи, ліві соціалісти-революціонери — «боротьбисти» та інші), намагалися використати нову політику російських більшовиків для того, щоб організувати свою українську радянську владу з окремим військом і з усіма іншими незалежними від Москви державними апаратами. Особливо великого впливу серед селян набули наприкінці 1919 р. і на початку 1920 р. «боротьбисти». Армія перебувала в районі Любара, Центральний Комітет партії «боротьбистів» знаходився у Житомирі. Тому, коли «боротьбисти» довідалися, що Волох з частиною війська покинув українську армію, вони зараз же вступили з ним у контакт. Був утворений Революційний комітет Правобе-

режжя в складі І. Немоловського, Войцеховського та С. Савицького. Цей Комітет призначив Волоха головнокомандувачем «червоної армії України».

До творення своєї армії «боротьбисти» взялися «явочним порядком», не маючи на це згоди російських більшовиків. Тому, щоб відірватися від армії російських більшовиків, що наступали з півночі, новоутворений Ревком разом з Волохом та його військом негайно вирушили слідами української армії на Київщину. Досвід попередніх років показав, що справа побудови своєї радянської України даліше паперових постанов та «призначень» не йшла. Занадто слабкими були сили українського більшовизму для того, щоб дати належний опір російським більшовикам і захопити керівництво в Україні у свої руки. Але прихильники українського «радянства» вірили, що коли організувати свою українську червону армію, то росіяни стануть з цим рахуватися й припинять свою політику щодо України.

Під впливом цих настроїв українські соціалісти-революціонери («центральна течія»), що брали участь в уряді УНР, вирішили, що необхідно використати перехідну ситуацію на фронті та здійснити свої старі радянофільські постанови.

У м. Хмільнику Літинського повіту утворилася Крайова Рада Брацлавщини з функціями місцевого адміністративного органу, яка стала на ґрунт радянської форми влади. У Раду входили члени уряду І. Паливода та І. Макух. Головною метою Ради була реконструкція місцевих органів влади шляхом утворення повітових і сільських рад. Есери разом з деякими галичанами, організуючи Крайову Раду, насправді мали значно ширші плани. Вони прагнули реорганізувати провід УНР на засадах радянської форми влади і тоді, об'єднавши під цим гаслом Наддніпрянську і Галицьку армії, вступити в переговори з російськими більшовиками для створення незалежної радянської України.

У Хмільнику була обрана Рада Республіки як орган «верховної влади», замість Директорії. Рада Республіки в кількості 12 чол. була обрана зібранням з 18 чол. Склад Ради Республіки був такий: від Крайової Ради — Макух, Сумневич, Паливода, Палащук і М. Балицький; від комісії для об'єднання обох армій — Д. Сухенко і П. Феденко (був обраний заочно, без його згоди) і від Галицької армії — Н. Гірняк. Окрім того, від селянської спілки — О. Щадилів і персонально — Черкаський, І. Лизанівський і Безпалко (також обраний заочно, без його згоди).

План есерів та їх однодумців був простий: проголосити свою українську радянську владу в Україні (Рада Республіки), а тоді разом з іншими українськими радянцями почати будувати свою власну незалежну радянську республіку. План привабливий, але нереальний. Він був оснований на тій самій вірі в силу українського більшовизму, що й згадана акція боротьбистів: мовляв, як ми приймемо «совітську програму», то тоді Москва дасть Україні спокій і не буде втручатися у її справи.

Для ліквідації новоствореної інституції голова уряду І. Мазепа скликав засідання, на яке, крім членів уряду, було запрошено також усіх 12 членів «нової влади» на чолі з І. Лизанівським — головою Ради Республіки, членів Крайової Ради та представників обох армій. З членів уряду, крім І. Мазепа і Безпалка, були присутні: Черкаський, Паливода і товариш міністра внутрішніх справ І. Макух. На початку засідання І. Мазепа проінформував про загальне становище і наголосив, що настрої армії цілком протибільшовицькі. Тому, коли б прийняли постанови, ухвалені в Хмільнику, про Раду Республіки, то це, напевно, привело б до остаточної руйни армії.

Після виступу голови уряду розпочалися дискусії. Більшість промовців звинувачувала уряд в тому, що він здійснює політику порозуміння з Польщею, що армія не забезпечена всім необхідним і що, нарешті, досі не скликаний передпарламент. Відповідаючи на ці закиди, І. Мазепа відзначив, що переговори з Польщею увесь час проводилися і проводяться у порозумінні з усіма тими українськими політичними партіями, які представлені, і що порозуміння з Польщею, якщо буде досягнуте, то лише на підставі умов, які Директорія разом з представниками уряду ухвалила ще до залишення Кам'янця. У справі постачання армії І. Мазепа зазначив, що майже всі учасники наради протягом останніх місяців стояли дуже близько до урядової праці, отже, самі знають добре, де, власне, заховані причини незадовільного стану їхнього військового постачання. Нарешті, щодо передпарламенту, то він зазначив, що уряд увесь час стояв на тому становищі, що передпарламент потрібно скликати якнайшвидше. І коли цього не вдалося зробити, то виключно з причин загального характеру, а не внаслідок якоїсь окремої політики уряду.

Після цих пояснень представник Наддніпрянської армії Веремієнко заявив, що він задоволений поясненнями голови зборів, а взагалі не є уповноважений для вирішення політичних питань.

Наступного дня перед засіданням відбулася міжпартійна нарада з участю представників від соціалістів-революціонерів (Черкаський, Лизанівський, Щадилів), соціал-демократів (Мазепа, Феденко, Безпалко) і галицьких радикалів (Макух, Балицький). Під впливом попередніх дискусій есери вже не наполягали на своїх постановах, прийнятих в Хмільнику, лише домагалися негайного скликання передпарламенту з широкими правами. Тому після короткого обміну думками нарада ухвалила:

1. В найближчому часі скликати передпарламент, перед яким Директорія й уряд мають скласти свої повноваження.

2. Рад у Республіки перетворити в комісію при уряді для вивчення проекту закону про скликання передпарламенту.

3. Крайову раду Брацлавщини затвердити як крайовий адміністративно-господарський орган.

4. Для поповнення уряду призначити Макуха керуючим міністерства внутрішніх справ, а Сумневича — керуючим міністерства фінансів і народного господарства⁴³.

Це рішення представників політичних партій було прийнято без дискусій на загальному засіданні.

7 лютого 1920 р. у Києві відбулося засідання Центрального Комітету УПСР, на якому було прийнято постанову про лояльне ставлення до радянської влади і про необхідність відновити легальну діяльність партії під більшовицьким режимом. Ще раніше міністри — члени УПСР залишили свої посади.

21 квітня 1920 р. С. Петлюра уклав з поляками пакт про спільний наступ на Україну проти більшовиків — Варшавську угоду. В обмін на військову допомогу поляків їм передавалася Східна Галичина, західна Волинь, Західне Полісся, Лемківщина, Підляшшя, Посяння, Холмщина. Водночас Польща визнавала незалежність України та відмовлялася від своїх претензії на Правобережну Україну. Фактично, укладанням цих угод українська сторона санкціонувала та сприяла окупації території України Польщею. У таких умовах 7 травня 1920 р. ЦК УПСР категорично висловився проти всякої участі в уряді і постановив відкликати членів партії навіть з технічно-адміністративних посад. М. Шаповал писав: «Наша партія не могла піти з більшовиками, бо була на Україні в нелегальному становищі, але не могла піти і з Петлюрою — мусила знову боротись і проти більшовиків, і проти поляків, значить і проти Петлюри⁴⁴».

Після вересневої конференції діяльність УПСР продовжували поодинокі члени. Це вже була не організація. Частина членів партії

назавжди залишила Україну. В еміграції члени партії створили Закордонну організацію УПСР. «Події останніх місяців поставили питання: бути чи ще не бути українській партії соц.-революціонерів»⁴⁵ — писав М. Грушевський у «Замітках з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії». Політик вважав, що уряд Української Радянської Республіки не погодиться на легалізацію діяльності партії українських есерів.

Через польську орієнтацію Петлюри — Левицького — Мазепи УНР фактично і юридично перестала існувати в листопаді 1919 р., вважав М. Шаповал, і тоді УПСР знову змушена була сформулювати свої погляди щодо майбутньої державності України. З цією метою було створено Радянсько-Револуційний блок. Фундаторами його були В. Винниченко з УКП і УПСР. Від імені Закордонної Делегації УПСР М. Шаповал підписав його у Відні з В. Винниченком 25 лютого 1920 р. Основними програмовими засадами були: Незалежна Радянська Українська Республіка в етнографічних межах, диктатура трудових мас (робітників і селян) у формі Рад, заперечення будь-якої коаліції з буржуазією.

Підсумовуючи, зазначимо наступне. Незважаючи на всю складність ситуації, членів УПСР не полишала ідея об'єднання. І тому зразу ж після взяття Києва військами Директорії переговори про об'єднання партії знову відновилися. Сталося так, що центральна течія була у Національному Союзі, в уряді, у Директорії і цілком відповідала за політику Директорії, але водночас зазнавала терору проти другої — лівої, яка мусила піти в підпілля. Логіка фактів довела до того, що між обома течіями існувало велике розходження на ділі, якщо не на словах. А тим часом було поховано й справу об'єднання двох частин УПСР.

Політична позиція УПСР не була достатньо визначеною і цілеспрямованою. Особливо яскраво це проявилось під час вироблення програмових засад Директорії. Характерною рисою діяльності партії у цей період була її урядова коаліція з УСДРП. Прагнучи досягти реалізації власних програмових засад і, перш за все, організації влади за трудовим принципом, УПСР йшла на компроміси у політичній боротьбі, часто змінюючи свої рішення і пристосовуючись до позиції УСДРП, яка була значно сильнішою і швидше реагувала на зміну політичної ситуації. Крім того, УПСР прагнула досягти компромісу з більшовиками. Однак успіху досягнуто не було. Складність загальнополітичної ситуації

утруднювалася ще й внутрішніми протиріччями. Все це призвело до повного краху УПСР.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України) — Ф. 3560. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 3.

² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. — Відень, 1922. — Т. 4. — С. 20

³ Волович В., Юренко О. Видатний політичний діяч України, фундатор вітчизняної соціології Микита Юхимович Шаповал // Шаповал М. Загальна соціологія. — К.: Український Центр духовної культури, 1996. — С. 8.

⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. — Том 1 / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. — К.: Вид-во Олени Теліги, 2006. — С. 39.

⁵ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1927. — С. 134–135.

⁶ Див.: Христюк П. Назв. праця. — С. 100.

⁷ Земля. — 1919. — Квітень.

⁸ Христюк П. Наз. праця. — Т. 4. — С. 86.

⁹ Там само. — С. 93–94.

¹⁰ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921. — Прага: Українське вид-во «Пробоем», 1942. — Т. 1. — С. 115.

¹¹ Там само. — С. 110.

¹² Христюк П. Назв. праця. — Т. 4. — С. 111.

¹³ Там само. — С. 118.

¹⁴ Там само. — С. 119.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само. — С. 132.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. — С. 138.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. — С. 139.

²² Там само.

²³ Вісник Української Народної Республіки. — 1919. — 24 липня.

²⁴ Там само.

²⁵ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921 рр. — К.: Темпора, 2003. — С. 237.

²⁶ Там само. — С. 238.

²⁷ Там само.

²⁸ Цит. за: Мазепа І. Назв. праця. — С. 240.

²⁹ Там само.

³⁰ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 4. — С. 154.

³¹ Там само.

³² Там само. — С. 157.

³³ Цит. за: Мазепа І. Назв. праця. — С. 242.

³⁴ *Шаповал М.* Назв. праця. — С. 148, 164–165.

³⁵ *Мазепа І.* Назв. праця. — С. 242.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. — С. 275.

³⁹ Там само.

⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3305. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 31 зв.

⁴¹ Трудова громада. — 1919. — 4 листопада.

⁴² Там само.

⁴³ *Мазепа І.* Назв. праця. — С. 333.

⁴⁴ *Шаповал М.* Назв. праця. — С. 184–185.

⁴⁵ *Грушевський М.* Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. Замітки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: Тов-во «Знання України», 1991. — С. 225.